

Dezső Tamás (1962) assziriológus, régész, habilitált docens, az ELTE BTK dékánja. Kutatási területe az ókori keleti hadtörténet és az Asszír Birodalom története.

Az asszír lovasság története

Dezső Tamás

1. BEVEZETÉS

Az asszír hadtörténet egyik legizgalmasabb fejezete a lovasságnak mint önálló fegyvernemnek a megjelenése. A lovasság azonban nemcsak az asszír hadseregben, de a világtörténelemben is itt jelent meg először. Itt vette kezdetét a lovas fegyvernemnek az ókorban kezdődő és a középkoron átívelő története. Ennek elsődleges forrásai az asszír királyi paloták II. Assur-nászir-apli (Kr. e. 883–859) asszír király uralkodásától Assur-bán-apli (Kr. e. 668–631) uralkodásáig készített palotadomborművei és az asszír királyfeliratok. A két forráscsoport vizsgálatából megállapítható, hogy az asszírok fejlesztették ki a lovasság mindazon alkalmazási területeit, amelyeken a későbbi korok lovashagyományai alapultak. A lovas íjász és a lándzsás lovas mint fegyvernem legkésőbb Assur-bán-apli asszír király uralkodása alatt szétvált, de az asszír hadseregben jelentek meg az első páncélos lovasok is. Az asszír palotadomborműveken a lovasság felhasználásának minden fontos területe (felderítés, lovasroham és üldözés) azonosítható. Ugyanezekben a domborműveken követhető nyomon, hogy a lovasság miként váltotta fel és miként szorította ki fokozatosan a Kr. e. 2. évezred egyeduralgoló lovas fegyvernemét, a harcikocsizó fegyvernemet. Annak a szerepnek a jelentőségét, amelyet az asszír hadsereg a lovaság tudományának katonai alkalmazásában játszott, a kutatás a mai napig nem ismerte fel teljes egészében. Viszonylag kevés, az ékírásos forrásokon¹ vagy a palotadomborművek lovasábrázolásain² alapuló tanulmány született napjainkig, az általános összefoglalások pedig nem helyeztek kellő hangsúlyt a lovasság fejlődésének szakaszaira.³

2. AZ ASSZÍR LOVASSÁG MEGJELENÉSE ÉS KORAI TÖRTÉNETE (KR. E. 883–745)

A lovaság története még a Kr. e. 2. évezredre, az újjászír ábrázolásokon való megjelenés előttre tehető. Feltételezhetjük, hogy egy-egy lovas futár már a Kr. e. 2. évezred elején is szolgált a Közel-Kelet hadseregeiben.⁴ Ennek ellenére a Kr. e. 2. évezredben a lovasság és a lovaság tudománya a harcikocsizás elsöprő fölénye miatt nem kapott szerepet a közel-keleti hadászatban. E korábbi, Kr. e. 2. évezredi lovasábrázolások ellenére a lovasság mint tömeges, reguláris fegyvernem az asszír hadseregben, nevezetesen II. Assur-nászir-apli (Kr. e. 883–859) asszír király palotadomborművein és királyfelirataiban azonosítható először.

A forrásokból ugyanakkor egyértelmű, hogy az első lovasalakulatokat nem II. Assur-nászir-apli állította fel, és ekkor már más népeknek is volt lovassága. A Zagrosz és az örmény hegyvidék lótenyésztő népei ekkor már kétségkívül rendelkeztek lovassággal. Ennek az idegen lovasságnak az első ábrázolása is II. Assur-nászir-apli domborművein látható: egy asszír harcikoszi üldöz hat, íjjakkal felszerelt menekülő lovas.⁵ A lovaság tudományának és a lovasság kialakulásának színtere valószínűleg az örmény hegyvidék – Zagrosz – Asszír háromszög lehetett.

II. ASSUR-NÁSZIR-APLI (KR. E. 883–859)

II. Assur-nászir-apli palotadomborművein két kontextusban ábrázoltak lovasokat. Az első kontextus egy vadászjelenet. Érdekes, hogy a jeleneten két lovat ábrázoltak egymás mellett, és a lovas a hátsó, takarásban lévő lovon ülve tartja mind a két ló gyeplőjét (1. ábra). Az üres ló valószínűleg a lovas előtt száguldó királyi kocsi vezetőlova.

A lovas csúcsos sisakot visel, hátán kerek bronzpajzs látható. Fegyverzete íjból, tegezéből, kardból és egy szalagos lándzsából áll, amellyel éppen egy vadbikát szúr le.⁶ Egy másik bikavadászat-jeleneten hasonló lovas látható.⁷ Egy harmadik domborművön (2. ábra) is megjelenik, amint a királyi harcikoszi vezetéklóvat vezeti.⁸

A másik kontextus tisztán katonai, és jól mutatja a korai asszír lovasság alkalmazási területeit. II. Assur-nászir-apli egyik domborművén két pár lovast látunk (3–4. ábra), amint menekülő ellenséget üldöznek. Egy-egy pár egy csúcsos sisakot viselő íjászból és egy mellette lovagoló, kerek bronzpajzssal, karddal és félgömb alakú sisakkal felszerelt kísérből áll. A kíséző lovas tartja az íjász lovának szarát is.⁹ Az íjások ruhája díszített, páncélt nem, csak egy széles bronzövet viselnek. A szakáll nélküli lovas valószínűleg eunuch, ami az asszír lovasság későbbi történetének fényében meglepő és kivételes eset.

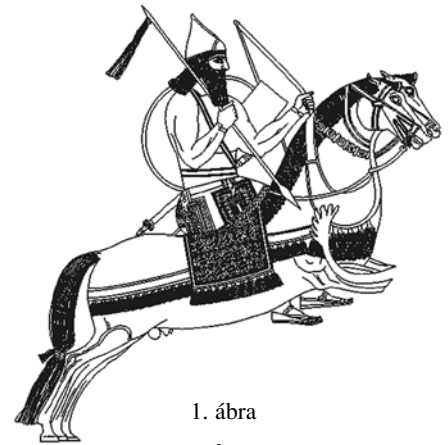
A jelenet szembetűnően hasonlít a harcikoszi-harcászathoz: a kocsiharcos (lovas íjász) fegyverét használja, miközben a kocsihajtó (és/vagy pajzstartó) tartja a lovak gyeplőjét (és pajzsával védi a harcost). Ezen a ponton ragadható meg talán a legjobban a lovasság kialakulásának oka: az asszír harcikoszit két-három ló vontatta (két ló és egy vezetékló) és optimális esetben háromfős személyzete volt: a kocsiharcos, a kocsihajtó és a „harmadik ember” (pajzstartó). A harcos–ló arány ebben az esetben 1:2 vagy 1:3. A pajzstartó szerepe a csatában kérdéses. Közelharcban, de valószínűleg csak a közelharcban aktív szerepet játszhatott. Az 1:2 vagy 1:3 harcos–ló arány nagyon gazdaságtalan, mivel a lovak nagyon értékesek voltak (nem csak a beszerzésük és tartásuk költségei, de a kocsiba törésük és folyamatos gyakorlatoztatásuk fáradságos volta miatt is). Továbbá, ha egy kocsi-ba fogott ló harc közben megsérült, akkor a többi ló és az egész kocsiszemélyzet használhatatlanná vált. Hasonlóképpen, ha a kocsiharcos sebesült meg, akkor – annak ellenére, hogy a lovak és a személyzet többi tagja épségben maradt – a harcikoszi elveszítette harcerezének jelentős részét.¹⁰ A harcikoszin a lovak számához viszonyítva sok volt a nem harcoló elem. Ezzel szemben a lovas harcászathoz a harcos–ló arány az ideális 1:1 volt. Ez volt a ló felhasználásának leggazdaságosabb módja. Emellett a drága harcikoszra sem volt szükség, amelynek előállítása és javítása is nagyon bonyolult lehetett. A lovasság emellett sokkal sokoldalúbb és rugalmasabb fegyvernem volt: olyan nehéz terepviszonyok (pl. egyenetlen terep, nehezen járható hegyvidék és erdős terep, mocsár stb.) között is alkalmazható volt, ahol a harcikoszi nem.

II. Assur-nászir-apli palotadomborművei a lovasság kialakulásának egy korai, átmeneti fázisát, a harcikoszitól való elszakadást és az önálló lovasság megjelenését mutatják. A lovas íjász mellett még mindig ott van a „pajzstartó”, de nyilvánvaló, hogy ez a pajzsos lovas is teljes harcértékkel bír. Ez a páros tehát két, azonos és egymástól független harcértékű lovasból állt, akik a közelharcban ideálisan kiegészítették egymást.

Az asszír forrásokban először II. Assur-nászir-apli idején jelenik meg a lovasság. Az asszír király Kr. e. 880-ban keleten, Zamua országban, Parszindu városánál Amerika ellen, majd Arzizunál Ata ellen vetett be lovasságot (*pit-hal-lu*).¹¹ A következő évi, északra, Katmuhi és Nairi ország területére vezetett hadjárat leírásánál is említi saját lovasságát,¹² míg a rákövetkező évben (Kr. e. 878) Szúru városa mellett legyőzi Kudurru, Szuhu ország helytartója és Babilón királya, Nabú-apla-iddina koalíciós seregét. A csata során foglyul ejt ötven ellenséges lovas.¹³ Az asszír lovasság mellett itt találkozunk először más népek lovasságával. Még ugyanebben az évben vagy a következő évben (Kr. e. 877), amikor nyugatra, a Libanon hegységhez vonul, már magával viszi a hadjárat során egymás után behódoló városok és országok segédcapatait, köztük lovasságát.¹⁴ Ezek az első ismert példái annak, hogy az asszírok idegen lovasságot soroznak be az asszír hadseregbe.

III. SULMÁNU-ASARÉDU (KR. E. 858–824)

III. Sulmánu-asarédu balawati kapuinak bronzpántjain látható ábrázolások a lovasság alkalmazásának számos területét bemutatják. Láthatunk párban, egymás mellett vágató lovasokat, akik harcikoszik társaságában menekülő ellenséges gyalogságot gázolnak le. Az egyikük íjjal lő, míg a másik kerek (bronz)pajzsával védi őt.¹⁵

1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

Ugyanez a jelenet megismétlődik egy másik bronzpánton is, de itt a lovasfjász mellett vágató pajzsos lovas lándzsájával szúr le egy ellenséges gyalogost.¹⁶ Más lovasokat harcikocsik mögött menetelve láthatunk, párban és egyedül. Azok, akiket egyedül ábrázoltak (íjászok és lándzsások egyaránt), tartalék lovakat vezetnek.¹⁷ A következő jeleneten a lovasok éppen egy folyón kelnek át. Mindegyik egy tartaléklovat vezet.¹⁸ Egy érdekes jelenet egy tüskés bronzpajzsral, lándzsával és íjjal felszerelt lovast mutat, a királyi harcikocsi mögött annak vezetéklovát vezeti.¹⁹ Fegyverzetéből és szerepéből ítélve valószínűleg magas rangú tiszt vagy lovastestőr lehetett.

III. Sulmánu-asarédu (Kr. e. 858–824) felirataiból tudjuk, hogy Kr. e. 856-ban Aramutól, Urartu királyától zsákmányolt lovasságot.²⁰ A qarqari csatában (Kr. e. 853) a 12 király szövetsége 1200 lovast vonultatott fel az asszírok ellen Damaszkusból, 700-at pedig Hamatból, amelyek közül a csatában sokan az asszírok fogságába estek.²¹ Ettől kezdve szinte évente jelennek meg az asszír király beszámolóiban az ellenség soraiban harcoló és foglyul ejtett lovasalakulatok.²² Kr. e. 841-ben, amikor III. Sulmánu-asarédu legyőzte Damaszkusz királyát, Házáélt, 1121 harcikocsit és 470 lovast zsákmányolt tőle.²³ III. Sulmánu-asarédu királyfelirataiban azzal dicsekszik, hogy 2002 harcikocsit és 5542 lovast tartott fegyverben országa szolgálatára.²⁴

Utódja, V. Samsi-Adad (Kr. e. 823–811) említi királyfelirataiban, hogy amikor a Daban-folyó melletti csatában legyőzte Marduk-balatszu-iqbit, ellenségétől 100 harcikocsit és 200 lovast zsákmányolt.²⁵ Sőt a méd Hanasziruka legyőzése során is foglyul ejtett 140 lovast.²⁶

3. AZ ASSZÍR LOVASSÁG FÉNYKORA (KR. E. 745–612)

III. TUKULTI-APIL-ÉSARRA (KR. E. 745–727)

III. Tukulti-apil-Ésarra domborművein jelennek meg először a páncélos lovasok. Ezekben a domborműveken páncélos és nem páncélos lovasokat ábrázoltak. Páncélozatlan lovasokat (5. ábra) láthatunk, amint párban vágatva tevének menekülő arabokat üldöznek.²⁷ A lovasok párban ábrázolása itt azonban már nem azt jelenti, mint a Kr. e. 9. századi domborműveken, hiszen két egyforma és nem egymást kiegészítő fegyverzetű lovasról van szó. A párban való ábrázolás itt a domborművek ikonográfiai hagyományainak megfelelően a csatában nagy tömegben, alakzatban harcoló lovasokat jelenti. A lovasok csúcsos sisakot és bő szoknyás tunikát viselnek. A korabeli lovasság legfontosabb fegyvere a hosszú lovassági lándzsa, amellyel felső kézállásból szúrnak le az ellenséget. Kiegészítő fegyverük a kard. III. Tukulti-apil-Ésarra egyik töredékes domborműve egy lovassági összecsapást ábrázol. Két asszír lovas szúr le egy sebesült ellenséges lovast, akinek forgós sisakja urartui eredetre utal.²⁸ III. Tukulti-apil-Ésarra királyfelirataiból tudjuk, hogy 3. hadjáratán (Kr. e. 743) a délkelet-anatóliai Kummuh területén, Kistán és Halpi körzetében legyőzte Mati'il, Arpad király, II. Szarduri, Urartu király, Szulumal, Meliddu király és Tarhularu, Gurgum király koalíciós seregét. Az asszír lovasság egészen az urartui fővárosig, Turuspáig üldözte a menekülő urartui királyt, ahol a kapuk előtt újabb győzelmet aratott fölötte.²⁹ Lehetséges, hogy ez a jelenet ennek a hadjáratnak az egyik epizódját ábrázolja.

Az első páncélos lovasok III. Tukulti-apil-Ésarra domborművein jelennek meg (6. ábra). Fegyverzetük abban különbözik a páncélozatlan lovasokétól, hogy pikkelypáncél mellvétet és bő, térdig érő páncélozott szoknyát viselnek. III. Tukulti-apil-Ésarra domborművein minden lovas mezítlásos. Csúcsos sisakjaik fülvédővel vannak ellátva. Hosszú lovassági lándzsákkal felső fogással szúrnak le egy ellenséges lovast. Az ellenséges lovasalak sajnos töredékes, így etnikai hovatartozását nem lehet megállapítani.

II. SARRUKÍN (KR. E. 721–705)

II. Sarrukín domborművein a lovasokat rendszerint párban ábrázolják. Páncélozatlan lovaik szerszáma díszes (7–8. ábra). A szintén páncélozatlan lovasok csúcsos sisakot és egy térdig érő, bő szoknyában végződő tunikát viselnek. A nyereg (a kengyelhez hasonlóan) még ismeretlen volt ebben a korban, így az asszírok állatbőröket használtak „nyeregtagaróként”. Fő támadófegyverük a hosszú lovassági lándzsa volt, de felszerelésükhöz hozzátartozott az íj, a tegez és a kard is. A lovasság fejlődésének egy fontos új mozzanata volt, hogy a lovasok már nem csak fejük fölül, felső kézállásból szúrták az ellenséget, hanem a későbbi lándzsás harcmodorhoz hasonlóan alsó fogásból is döftek. A hosszú, már csak döfésre alkalmas lovassági lándzsa ebből a harcmodorból alakul majd ki. Mivel ezek a lovasok lándzsával és íjjal is fel vannak szerelve, egyfajta „reguláris”, univerzális alkalmazásra szánt lovasságként funkcionálhattak.

II. Sarrukín palotadomborművein az ábrázolt lovasok száma jelentősen megnő (az összes ábrázolt katona 10,2 százaléka lovas).³⁰ Nagyszámú ékírásos forrás is bizonyítja, hogy ez a magas arány nem egyszerűen a palotadomborművek ikonográfiai koncepciójára visszavezethető torzulás. Ezekből az írott forrásokból megtudhatjuk, hogy az asszírok hatalmas mennyiségben szereztek be lovakat zsákmányból, hadisarcból, adóból, audienciára hozott ajándékokból és kereskedőktől is

Hadisarcból, zsákmányból származó lovak. Különböző adminisztratív szövegek említik az adóként, hadisarcként, zsákmányként rendszeresen Asszíriába érkező lókontingenseket. Assur-bélu-uszur például egy Kr. e. 710 körül kelt levelében azt írja II. Sarrukínak, amikor az magához rendeli öt csapataival (közte lovasságával) együtt Bít-Hambanból, hogy a hatalmas hó miatt késni fog. A töredékes felsorolásban egyszer adóként/sarcként visz a királynak.³¹ A legtöbb ló jellemzően a keleti, az iráni hegyvidéken élő vazallusoktól, például Man-naiból, Andiából (51),³² Médiából (30) és Zakrutuból (40)³³ érkezett Asszíriába. Egy másik levélből megtudjuk, hogy az asszír főparancsnok (*turtānu*) gyűjtötte össze a nyugati vazallusok (Egyiptom, Gáza, Júda, Moáb, Ammón és Edóm) adóját, amely szintén lovak formájában érkezett.³⁴ Egy fontos adminisztratív szövegből megtudjuk, hogy egy Ili-ukallanni nevű asszír hivatalnok Kr. e. 651-ben, Assur-bán-apli (Kr. e. 668–631) uralkodása idején 593 lovat és négy öszvért hozott hadisarcként az anatóliai Mugallu országból.³⁵ Asszír helytartók is küldtek lovakat adóként a királyi udvarba. Na'di-ilu, a főpohárnok (*rab šaqē*) írta II. Sarrukínak, hogy megkapta Nabú-rémanninak, Nikkur helytartójának első százhusz lovát. A lovak azonban nagyon fáradtan érkeztek, így pihentetnie kellett őket.³⁶ A távoli területekről Asszíriába hajtott lovak kö-

zött gyakran volt nagy a veszteség. Egy Kullaniából érkezett, száz lóból álló kontingensből huszonöt ló elpusztult.³⁷ A már tárgyalt Kr. e. 9. századi asszír forrásokhoz hasonlóan II. Sarrukín korában is sokszor szerepelnek a zsákmánylistákban lovak.³⁸ Szín-ahhé-eriba még trónörökösként írta apjának, II. Sarrukínak azt a levelet, amelyben megemlíti, hogy Mannai királyának követe lovat hozott audiencia-ajándékként.³⁹

Adóból származó lovak. Az újasszír korban néhány adófajtát – legalábbis bizonyos területekről – előszeretettel vetettek ki lovak formájában. Az egyik ilyen adó az ún. *iškāru*, a másik pedig a *namurtu* volt. Külön adólisták ismertek, amelyek e két adónem lovait tartalmazzák. Az egyik ilyen ékírásos szöveg 404 lovat összesít *namurtu* és 464 lovat *iškāru* adóból.⁴⁰ Egy másik szöveg 181 *iškāru* adóból és 82 *namurtu* adóból származó lovat sorol fel az adószolgáltatók csoportjai szerint.⁴¹ Egy harmadik lista még az előzőeknél is több lovat összesít. A szöveg sajnos nagyon töredékes, de az épen maradt részein 175, 630, 470 és 477 lovas tételeket is tartalmaz.⁴²

Kereskedőktől származó lovak. Az ékírásos adminisztratív szövegekből tudjuk, hogy az asszírok nagy mennyiségben vásároltak lovakat kereskedőktől is. Erre azért volt szükség, mert az asszírok minden lehetséges eszközt felhasználtak a lóutánpótlás biztosítására. Ezek a kereskedők lehetek idegen uralkodók is, mint például abban a két esetben, amelyről két asszír jelentés szól. Az egyik esetben Parszua ország követe jelentette, hogy a távoli, északkeleti Zalipu ország uralkodója elindított Asszíria felé száz lovat, amelyeket azonban Mannai királya feltartóztatott.⁴³ A másik esetben Isszar-sumu-iqisa, határmenti asszír katonai hivatalnok írja II. Sarrukínak, hogy Zikirtu királya, aki különben az urartuiak vazallusa volt, lovakat akar eladni Passate városában az asszíroknak. Isszar-sumu-iqisa egy asszír erődben tartja a lovak árának szánt ezüstöt.⁴⁴ Az asszírok királyokon kívül kereskedőkkel is tárgyaltak lóbeszerzésről. Az egyik ilyen kereskedő egy bizonyos Kanna' városból származó Sari volt, aki hetven lóval jelent meg az asszír Arzuhina városban. Amikor Adad-isszija, az iráni hegyvidék, a Zagrosz nyugati oldalán fekvő Mázamua tartomány asszír helytartója megkérdezte tőle, hogy hol a többi ló, ő azt válaszolta, hogy először kétszáz lovat hoz, a többi majd később érkezik utána.⁴⁵ Volt olyan eset is, amikor az asszírok bizonyos (nagy) méretű lovakat akartak beszerezni, és kihírdették, hogy akinek ilyenje van, vagy ilyen kerül a kezébe, küldje el Asszírba. Ez az utasítás a kereskedőkre is vonatkozott, akiknek – mint például a levélben is említett kumeszai kereskedőknél – át kellett nézniük lóállományukat, hogy vannak-e közöttük ilyen lovak.⁴⁶ Töredékes levelek tanúskodnak róla, hogy több keleti határmenti asszír hivatalnok is vásárolt lovakat, ha kellett.⁴⁷ Arra, hogy az asszír hadsereg kereskedőktől is vásárolt lovakat, azonban nem csak a helyi, tartományi adminisztráció eddig vizsgált levelei utalnak. Van olyan szövegünk is, amelyben az asszír udvari adminisztráció összesíti a kereskedőktől beszerezett lovak számát. Ebből a leltárból⁴⁸ megtudjuk, hogy egy alkalommal például 730 darab, kereskedőktől származó lovat vettek állományba.

Szemlék és mustrák. Az asszír központi adminisztráció azonban nemcsak a kereskedőktől származó, hanem minden forrásból beérkező és állományba vett lovakat is leltárba vette. Rengeteg adminisztratív lista készült különféle mustrákon, szemléken, amelyeken a lóállomány minőségét is felmérték. A szemlékre, mustrákra vonatkozó források három csoportra oszthatók: 1. A helyi asszír parancsnokok szemlézik csapataikat és jelentenek a királynak. 2. Az asszír király központi szemlére hívja főméltóságai, helytartói, katonai parancsnokai alakulatait. 3. A szemléken leltárba veszik a lóállományt, illetve a lovassági alakulatokat.

1. Az asszír király a nagy csapatösszevonások előtt minden esetben, de ezektől függetlenül, évente akár több alkalommal is elrendelhetette a tartományi alakulatok szemléjét és az eredményről szóló jelentés elkészítését. Az egyik ilyen jelentés például arról számol be, hogy a helytartó megpróbálja a tartomány különböző részeiből összevonni csapatait, de a szétküldött prefektusok még nem érkeztek vissza. Így összesen 527 lovat tudott csak leltárba venni, de azok is nagyon gyengék, így felküldte őket a hegyi legelőkre.⁴⁹ A legismertebb szöveg azonban Adad-isszija, Mázamua tartomány helytartójának levele II. Sarrukínak, amelyben jelenti a tartományban rendelkezésre álló alakulatok létszámát és

5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

összetételét. Ebből kiderül, hogy 30 harcikocsi-fogatra való lova mellett 97 lovassági lova van. 106 főnyi harcikocsi-személyzet mellett van 161 lovasa, akik mellett van még a tartományban 182 egyéb lovakkal foglalkozó embere (valószínűleg lovászok). Az egyéb személyzettel és gyalogosokkal együtt 630 asszír van a tartományban, akikhez még 360 *gurru* (auxiliáris lándzsás) és 440 *itu'a* (auxiliáris íjász) társul.⁵⁰ Hasonló tartományi mustrából tudjuk, hogy egy sajnos azonosítatlan tartományi helytartónak 198 lovas, 195 ló és 120 teve állt rendelkezésére.⁵¹

2. Számos olyan asszír levél maradt ránk, amely arról szól, hogy a király hadjáratok előtti csapatösszevonások során szemlére rendeli alakulatait. Nergal-etir asszír főhivatalnoknak Kr. e. 708-ból két levele⁵² is ismert, amelyből megtudhatjuk, hogy lovakat küld a királynak – hogy ezek adóba mennek, vagy sokkal inkább saját alakulatait küldi mustrára, nem tudjuk. Assur-álik-páni asszír helytartó levélben hozta II. Sarrukín tudomására, hogy saját és királyi csapatait (királyi embereit, harcikocsizóit és lovasságát) is útnak indította Arbelába a király színe elé.⁵³ Azt is megígérte továbbá, hogy határidőre odaér. Volt azonban, akinek nehézségei adódtak a határidő betartásával. Egy másik helytartó, Nabú-bélu-ka'in (Kár-Assur, korábbi nevén Harhar kormányzója az iráni hegyvidéken) például azt a parancsot kapta II. Sarrukíntól, hogy Niszannu (március-április) hónap elsejére csapataival együtt legyen a fővárosban, Kallhuban. A helytartó erre azt írja, hogy tisztítják az utakat, merthogy hatalmas a hó. Emlékezteti a királyt, hogy az előző évben is több embere és lova fagyott meg a hóban.⁵⁴ Voltak ennél egyértelműbb királyi parancsok is. A király nagyon kemény utasítást küldött egyik helytartójának: „Azonnal gyűjtsd össze prefektusaidat és lovassági lovaiddat a gyülekezési pontokra! Aki késik, saját háza udvarán akasszák fel ... Ne késlekedj, hagyd félbe mindent és azonnal indulj!”⁵⁵ Hasonló, egyértelmű parancsot kapott Sadaja, asszír katonai parancsnok is: „Tamúzu hónap első napján harminc lovasoddal indulj a szíнем elé!”⁵⁶

3. A lovassági alakulatokat, illetve azok lovait leltárba vevő szövegeknek két csoportja van. Az első csoport leltárai rövid szövegek, amelyek egyes katonai parancsnokokhoz kötnek bizonyos számú lovat (hogy ezek nekik kiutalt, vagy általuk behozott lovakat sorolnak-e fel, nem tudjuk): Nabú-sarrusznak 175,⁵⁷ Edajunak 204,⁵⁸ Sulmu-béli-lamurnak 239,⁵⁹ Szín-asarédnek pedig 88 lova és 6 öszvére⁶⁰ volt. Vannak olyan összesítő listák, amelyek egy táblán veszik számba több tiszt lovait is.⁶¹ Ezeknek a szövegeknek az egyik legfontosabb újonsága, hogy a lovak típus és szín szerinti osztályozására is bizonyítékokat szolgáltatnak. Hallunk például *harsa* típusú lovakról, valamint vörös, fekete, *irginu* színű és *harbakanu* típusú vagy színű lovakról. Egy egész más szövegcsoporthoz azonban „országos” listákon veszi számba a lovassági és harcikocsizó alakulatokat. Az egyik szöveg Bít-Adiniból, Bít-Dakuriból, Dúr-Ellatiából, Larakból, Szabhánuból, Niszibiszből és Til-Barszipból összesít 1669 lovas, 577 kocsihajtót és 1164 pajzstartót.⁶²

Van egy jól azonosítható szövegcsoporthoz, az ún. nimrudi lólisták,⁶³ amely II. Sarrukín néhány nagy, királyi hadjáratához (Babilónia, Kr. e. 710–709 körül) köthető szemle részletes anyagát tartalmazza. Ezek a hatalmas szövegek lovak, illetve lovassági és harcikocsizó tisztek listáit tartalmazzák. E szövegcsoporthoz részletes elemzésére itt helyszűke miatt nem nyílik

lehetőség,⁶⁴ így csak néhány fontosabb megállapítást tehetünk. Ezek között a szövegek között vannak hatalmas katonai szemléken készült listák. Az egyik lista például 2207 lovat és 177 öszvért vesz leltárba,⁶⁵ míg egy másik nem kevesebb, mint 3477 lovat számlál,⁶⁶ egy harmadik pedig 1523 lovat és öszvért összesít alakulatonként.⁶⁷ Ezek a listák azonban harcikocsizó és lovassági alakulatok lovait is tartalmazzák. Vannak azonban olyan részletei ezeknek a szövegeknek, amelyekből lovassági alakulatok is azonosíthatók. Az egyik szöveg⁶⁸ első alakulata⁶⁹ valószínűleg a királyi lovastestőrség (*pēthal qurubte*) volt. Az alakulat listája 16 magasrangú tiszt és az ő 16 beosztott tisztjük nevéből áll. A szöveg azonban szándékosan 14 főben és nem 16 főben összesíti őket. A beosztott tisztek „fogatparancsnokok” (*rab urâte*)⁷⁰ voltak és mindegyikük egy magasrangú tisztet szolgált. A magasrangú tisztek „hadtáptisztek” (*mušarkisāni*),⁷¹ valószínűleg a lovastestőrség hadtáptisztjei (*mušarkisāni ša pēthal qurubte*)⁷² voltak, akik, amennyire tudjuk, ennek az alakulatnak a lóutánpótlásáért, a lovak takarmányozásáért és az alakulat katonáinak sorozásáért vagy toborzásáért voltak felelősek. A hadtáptisztek az Asszír Birodalom ún. honi tartományaiban szolgáltak, mivel a birodalom hadserege területi alapon szerveződött. Egy másik fontos szöveg (ND 2386+2730)⁷³ további neveket is felsorol és úgy azonosítja őket, mint a lovastestőrség hadtáptisztjeit (LÚ.mu-šar-kis ša pēt-hal-lie).⁷⁴ A két lista közötti hasonlóság azonban nemcsak a nevekben, hanem a számokban is megmutatkozik. Ez a tábla is 14 (7 × 2) hadtáptisztet sorol fel a birodalom 7 tartományából. Valószínűleg minden tartományhoz 2 lovassági hadtáptiszt tartozott. Az ND 2386+2730 tábla nevei közül kettő megjelenik a nimrudi lólisták egy másik szövegében⁷⁵ is. Ez utóbbi töredékes tábla 5 + [x] tisztjét a szöveg a testőrlovasság hadtáptisztjeiként (*mušarkisāni ša pēthal qurubte*) azonosítja. Az említettekén kívül még két további nimrudi lólista is említi az alakulatot, illetve annak tisztjeit.⁷⁶ További forrásokból tudjuk, hogy a ezek a „hadtáptisztek” és prefektusaik (*šaknu*) királyi parancsnokság alatt álltak. Samas-taklak például azt kéri a királytól, hogy parancsolja meg az ő tartományában működő hadtáptiszteknek, hogy azonnal szedjék össze az embereket és a lovakat, mert szüksége van rájuk.⁷⁷

II. Sarrukín királyfelirataiból (8. hadjárat leírása) tudjuk, hogy őt baráti és ellenséges területen is mindig elkísérte a testvére, Szín-ahu-uszur által vezetett lovasalakulat (*kitullu per-ru*).⁷⁸ Valószínűleg Szín-ahu-uszur volt II. Sarrukín testőrparancsnoka, a testőrlovasság vezetője. A feliratnak ugyanezen szöveghelye részletesen leírja, hogy az asszír király a Wauš (*Ú-a-uš*) hegy melletti csatában egy lovasroham (valószínűleg a testőrlovasság) élén törte át az urartui király vele szemben felállított csatarendjét. Azon ritka esetről van itt szó, amikor lovassági roham győz a rendezett sorokban álló ellenséges gyalogság felett. Ugyanennek a feliratnak egy későbbi szöveghelye említi, hogy az asszír király egy expedíciós sereget vezetett Muszaszír városa ellen, amely ezer lovasból, valamint lándzsásokból és íjászokból állt.⁷⁹ II. Sarrukín annálészei úgy említik ezt a lovasságot, mint ezer ANŠE.BAD.HAL(*pēthal*) GĪR.II-ia(*šēpēia*)⁸⁰ („lábaim lovassága”, vagyis testőrlovasság). Egy töredékes nimrudi levél is említi egy ezerfős lovassági alakulatot,⁸¹ amiből arra következtethetünk, hogy az ezer fő egy standard lovassági alakulat, egy lovasezred lehetett. Ez a lovassági testőrezred megjelenik a későbbi antik hagyományban is. Xenophóntól⁸² tudjuk, hogy Gobryas, egy öreg

asszír hivatalnok, aki fiatalabb korában az asszír király legjobb barátja volt és ezer lovaszt szokott a király rendelkezésére bocsátani, behódolt Kyrosnak, és a legértékesebb tábornoka lett, aki meghódította Babilónt. Úgy tűnik, hogy ez egy irodalmi toposz, amely még az asszír történelemből származik. Gobryas alakja valószínűleg egy asszír testőrparancsnokot rejt, aki értelemszerűen a király legjobb barátja és legodaadóbb híve, és aki az ezerfős asszír testőrlovasság parancsnoka is volt. Ráadásul még Babilónt is elfoglalta. Ennek a lovassági testőralakulatnak a hagyománya még a perzsa időkben is ismert.⁸³

II. Sarrukín 8. hadjáratának eseményeit khorsabadi palotája XIII. termének palotadomborművei is megörökítették. Ezeken a domborműveken láthatunk három érdekes lovaszt a király kíséretében. Egyikük a király kocsiját kíséri (9. ábra), másik kettő pedig a legyőzött ellenségen gázol át. Felszerelésük teljesen eltér a többi lovasétól.⁸⁴ Ők valószínűleg a királyi kíséret főemberei (akiket különben sohasem ábrázoltak lóháton), vagy pedig a királyi lovasestőrség megkülönböztetett tagjai – esetleg közöttük Szín-ahu-uszurral, a király testvérével és testőrparancsnokával – nyilvánvalóan nem csatafelszerelésben.

Ez a lovasestőr (*pēthal qurubte*) alakulat a harcikocsizó testőralakulattal (GIŠ.GIGIR *qurubte*) ismert későbbi asszír királyok felirataiból is. Assur-ahiddina (Kr. e. 680–669) egyik felirata is említi ezt a két elitalakulatot,⁸⁵ és a lovasestőrség számos tagja ismert az adminisztratív dokumentumokból.⁸⁶ Ezek közül az egyik szöveg egy hosszú lista, amely zsákmányból származó tárgyakat oszt szét a palota személyzete között.⁸⁷ Ebben a listában találkozunk egy lovassági tiszttel (*rab mūgi ša pēthalli*), egy testőrlovassal (*pēthalli ša LÚ.qurbūte*) és egy másik lovasestőr-megnevezéssel (*pēthalli šēpi*), amely kifejezés más forrásokból egyáltalán nem ismert. A szövegek pontos kora ismeretlen, Szín-ahhé-eriba (Kr. e. 704–681) és Assur-bán-apli (Kr. e. 668–631) uralkodása között bármikor születhettek.

A lovasság tisztjeiről sajnos alig maradt fenn információ. Az egyetlen ismert lovassági tiszt kifejezés a *rab mūgi* (*rab mūgi ša pēthalli*), és egy esetben ismert a *rab mūgi* helyettese, a *šanū ša rab mūgi* is.⁸⁸ Azt is tudjuk, hogy szinte minden katonai alakulatnak lehetett prefektusa (*šaknu*)⁸⁹ és előjárója (*ša pa-an ANŠE.BAD.HAL-lu*)⁹⁰ is. Az egyetlen olyan rang, amely talán megvilágítja a lovasság szerkezetét, az a lovassági „cohors parancsnok”, a *rab kisir ša pēthalli*.⁹¹ Ugyanígy keveset tudunk a lovassági alakulatok méretéről is. Az ezer lovasból álló lovasezreden kívül alig ismert néhány adat. A nimrudi lólistákból a lovassági alakulatok méretére sajnos nem következtethetünk. Van egy adminisztratív szövegből származó szórvány adat, amely arra utal, hogy egy szabvány lovas svadron kétszáz főből állhatott⁹². Talán egy ilyen svadron parancsnoka lehetett a „cohors parancsnok”. Az ezer és kétszáz fős lovassági alakulatok mellett hallunk még ötszáz lovasról,⁹³ kétszázötven lovasról⁹⁴ és ötven lovasról is, de ezekben az esetekben semmi sem bizonyítja, hogy ezek nem töredék egységek voltak. Ezek a lovassági alakulatok lehetnek királyi alakulatok (*kisir šarrūti*), főméltóságok alakulatai és helytartók alakulatai is. II. Sarrukín királyfelirataiból tudjuk, hogy idegen uralkodók legyőzése után a már említett Kr. e. 9. századi asszír példákhoz hasonlóan ő is előszeretettel sorozott be hadseregének királyi alakulatai (*kisir šarrūti*) közé idegen csapatteket. Első hadjáratán például kétszáz harcikoszi mellett hatszáz lovas⁹⁵ (3 svadront?) sorozott be Qarqar legyőzött hadseregéből, 5. hadjáratán pedig ötven harcikoszi mellett kétszáz lovas⁹⁶ (1 svadront?) sorozott be a királyi seregbe Karkemis legyőzött hadseregéből.

Formai és ikonográfiai stílusjegyekből, illetve a lovasok felszereléséből arra következtethetünk, hogy a til-barszipi asszír helytartói palota freskói is valamikor II. Sarrukín uralkodása idején, vagy közvetlenül azt megelőzően készülhettek. Ezeken a falfestményeken egy töredékes jelenet öt lovaskatonát ábrázol, amint két sorban vágatnak. Sajnos csak egyetlen lovas maradt meg viszonylagos épségben (10. ábra). Felszerelése hasonlít a II. Sarrukín palotadomborművein látható lovasokéhoz: hosszú lovassági lándzsája mellett íja és tegeze is van. Kezében korbács, fején csúcsos sisak. Általános szabály, hogy az asszír lovasság mindig csúcsos sisakot hord,⁹⁷ és sohasem forgós sisakot. Lova szerszámzata a til-barszipi falfestmények stílusához illően igen díszes.

9. ábra

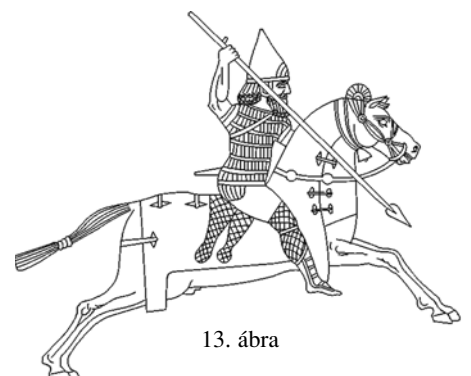
10. ábra

11. ábra

12. ábra

13. ábra

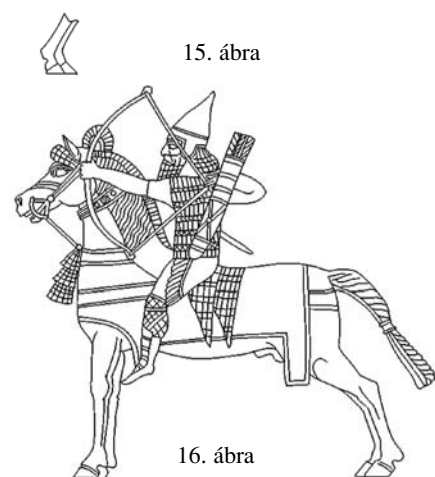
SZÍN-AHHÉ-ERIBA (KR. E. 704–681)

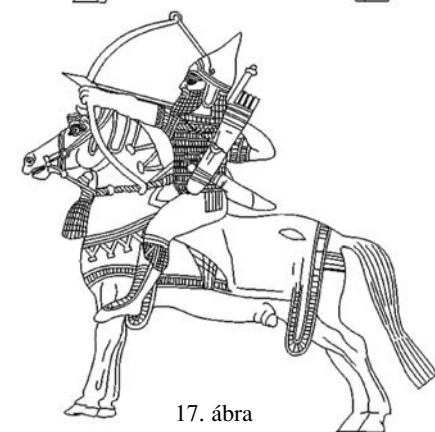
14. ábra

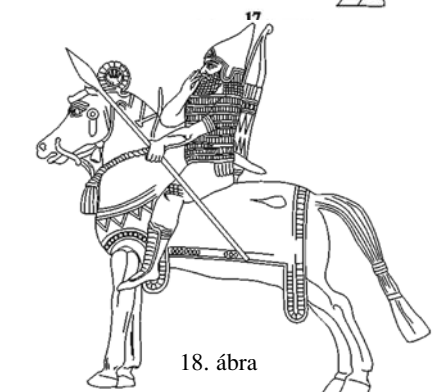
15. ábra

16. ábra

17. ábra

18. ábra

Szín-ahhé-eriba domborművein a lovasság aránya szintén magas. A 91 ábrázolt lovas a domborműveken ábrázolt összes katonára 9,5 százalékát adja. E magas arány legfontosabb oka az, hogy Szín-ahhé-eriba hatszáz ismert domborművén és domborműtöredékén egyetlen harcikocsi sem ismert a királyi harcikocsin kívül. Ez valószínűleg azt jelentette, hogy a harcikocsit erre az időszakra már szinte teljesen kiszorította a lovasság. Hogy nem teljesen, arra abból következtetünk, hogy az írott forrásokban Szín-ahhé-eriba korában is megjelenik a harcikocsi-személyzet. A lovak páncélozatlanok, a lovasok csúcsos sisakot és pikkelypáncél mellvértet viselnek (11–12. ábra). A szoknya szűkebbé vált, és az asszír lovasság ettől a korszaktól kezdve viseli a jellegzetes katonai csizmát. Fegyverzetük kardból, lándzsából, íjből és egy kombinált íjtokból és tegezéből állt. Mindezek a változások, valamint a nehézgyalogosság és lovasság fegyverzetének standardizálódása Szín-ahhé-eriba egy feltételezhető hadreformjához köthető.⁹⁸

Szín-ahhé-eriba palotadomborművei számos kontextusban ábrázolják az asszír lovasságot. Lovasokat láthatunk, amint készültségben őrt állnak az ostromoknál;⁹⁹ lovascsatát vívnak a hegyek között;¹⁰⁰ közelharcot vívnak az ellenséges gyalogsággal;¹⁰¹ lóról szállva vezetik lovaikat egy hegyi patak medrében;¹⁰² libasorban vonulnak a hegyek között;¹⁰³ egy síkságon pálmafaligetben libasorban menetelnek;¹⁰⁴ lóról szállva őrt állnak a király kíséretében (*pēthal qurubte*, lovas testőrség).¹⁰⁵ Ezek az ábrázolások gyakorlatilag a lovasság alkalmazási területeinek szinte teljes egészét magukba foglalják. Jól illusztrálják felhasználását különféle terepviszonyok között, bevetettségét gyalogsággal és lovassággal vívott harcokban is.

ASSUR-BÁN-APLI (KR. E. 668–631)

Az asszír lovasság Assur-bán-apli uralkodása idején ért fejlődése csúcsára. E fejlődés két legfontosabb eredménye a lópáncél megjelenése, valamint a lovas lándzsás (13–14. ábra) és a lovas íjász (15–17. ábra) szétválása volt. A lópáncél alkalmazása javította a lovasság hatékonyságát, mivel csökkentette a lóveszteséget és megnövelte a lovasság biztonságát a csatákban.

Assur-bán-apli domborművein a lovassági lovakat vastag bőrpáncél borítja. A páncél takarta a ló nyakát és testét, sőt még a lábaira is lelógott. A domborműveken jól látszik, hogy a páncél több darabból állt, és ezeket a lovak nyakán, szügyén, hátán és farán kapcsok fogták össze. A lónak csak a homloka és a lábai maradtak szabadon. Ezek a viszonylag kis felületek sokkal nehezebb célpontot jelentettek az ellenség nyilainak és lándzsáinak, mint a ló szügye vagy oldala. A ló homlokát amúgy egy a lószerszámhoz tartozó bronzlappal védhették. Összességében megállapítható, hogy a lópáncél nagyban megnövelte a lovasság mint fegyvernem hatékonyságát.

A lovasok páncélzata megegyzik a Szín-ahhé-eriba domborművein látható páncélzattal: csúcsos sisakot viselnek, amely Szín-ahhé-eriba kora óta vasból is készülhetett.¹⁰⁶ Felsőtestüket pikkelypáncél borítja, amely a Kr. e. 8. század eleje óta szintén készülhetett vasból. A pikkelypáncél befedte a felsőtestet és a derék jó részét is. Ezek a lovasok is katonai csizmát viselnek és állatbőrökön ülnek a lovak hátán.

Assur-bán-apli domborművein a lovas íjászokat és a lándzsásokat következeten megkülönböztetik egymástól. Ez azt jelenti, hogy a két fegyvernem az asszír hadseregben visszavonhatatlanul szétvált. A til-tubai csata (Kr. e. 653) ábrázolásán a lovas lándzsások (13. ábra) és a lovas íjászok (15. ábra) közelharcot vívnak a menekülő elámi gyalogsággal és lovassággal. Az asszír gyalogság segítségével beleszorítják az ellenséget a folyóba.¹⁰⁷ Egy másik lovas íjászt érdekes kontextusban láthatunk: lóhátról íjjal lő egy ostromlott városfalra (16–17. ábra). További lándzsás lovasokat is láthatunk, amint sorfalat állnak egy ünnepi felvonuláson.¹⁰⁸ Ugyanezen a domborműlapon egy fallal körülkerített udvart is láthatunk, amelyen lovászok felszerszámozatlan lovakat tartanak száron. Az épület valószínűleg egy arzenál volt, amelynek udvarán lovakat szemléztek.¹⁰⁹

Assur-bán-apli domborművein lovassági tisztet is azonosíthatunk. Az egyik legérdekesebb ábrázolás egy ostromjelenet, amelyen egy lovassági tiszt éppen parancsokat

ordít, vagy megadásra szólítja fel az ellenséget (18. ábra). Felszerelése hasonlít a sorlovasságéhoz, de lópáncéljának széle díszített (lásd még a 17. ábra lovasát is, aki szintén lehet tiszt), és mind lándzsával, mind íjjal fel van szerelve. Ez a kombinált fegyverzet lehet a lovassági tisztek megkülönböztető jele a domborműveken. Lovasságot, vagy lovastestőrséget láthatunk a király kíséretében¹⁰ a til-tubai csata után behódoló elámiakat ábrázoló domborművön.¹¹

JEGYZETEK

- 1 Dalley–Postgate 1984, 27–47.; Dalley 1985, 31–48.
- 2 Noble 1990, 61–68; Dezső 2006, 87–130.
- 3 Mayer 1995; Yadin 1963.
- 4 Rittig 1994, 156–160.
- 5 Meuszynski 1981, Taf. 3, B-27; Nimrud, Northwest Palace, London, British Museum, WA124559.
- 6 Layard 1853, pl. 32.
- 7 Layard 1853, pl. 11.
- 8 Layard 1853, pl. 21.
- 9 Layard 1853, pl. 26.
- 10 Ebben az esetben a „harmadik ember”, a pajzstartó vehette át a kocsiharcos szerepét.
- 11 Grayson 1991, A.0.101.1, ii:70, 72; A.0.101.17, iii:84–85.
- 12 Grayson 1991, A.0.101.1, ii:103–104; A.0.101.17, iv:61–62.
- 13 Grayson 1991, A.0.101.1, iii:19–20.
- 14 Grayson 1991, A.0.101.1, iii:58–77.: Azallu királyának, Adad-‘imének, Bít-Adini királyának Ahununak, Karkemis királyának Szangarának és Patinu ország királyának, Lubarnának a lovasságát.
- 15 Barnett 1960, 167.
- 16 Barnett 1960, 147., 167.
- 17 Barnett 1960, 143.
- 18 Barnett 1960, 161.
- 19 Barnett 1960, 161.
- 20 Grayson 1996, A.0.102.2, ii:51; A.0.102.5, iii:2; A.0.102.6, i:65–68;
- 21 Grayson 1996, A.0.102.2, ii:89b–102; A.0.102.6, ii:30–32; A.0.102.8, 18’–19’; A.0.102.10, ii:22–25; A.0.102.14, 54–66; A.0.102.16, 35–37.
- 22 Kr. e. 849, tizenkét király szövetsége ellen Qarqarnál (A.0.102.6, ii:65–66; A.0.102.8, 34’–35’); Kr. e. 848, 12 király szövetsége ellen Qarqarnál (A.0.102.6, iii:8–10; A.0.102.8, 38’–39’); Kr. e. 845, tizenkét király szövetsége ellen Qarqarnál (A.0.102.6, iii:30–32; A.0.102.8, 44’–47’; A.0.102.10, iii:23–24; A.0.102.16, 87’–95’); Kr. e. 843, a Namritu-folyónál Marduk-mudammîq, Namri királya elleni csatában (A.0.102.6, iv:7–12); Kr. e. 832, Dajján-Assur, az asszír király főparancsnoka (*turtānu*) legyőzi Urartu királyát Szédurur (I. Szarduri) (A.0.102.16, 228’–237’).
- 23 Grayson 1996, A.0.102.8, 1’–13’; A.0.102.10, iii:51–52; A.0.102.12, 21–24; A.0.102.14, 97–99; A.0.102.16, 122–137.
- 24 Grayson 1996, A.0.102.6, iv:47–48; A.0.102.10, left edge 2; A.0.102.11, ii:1–2a; A.0.102.16, 348’.
- 25 Grayson 1996, 185, A.0.103.1, iv:37–45.
- 26 Grayson 1996, 185, A.0.103.1, iii:27b–36.
- 27 Barnett–Falkner 1962, pls. XIII–XIV, Ser. A. Lower Reg. Slab 1b, *Or. Dr.* Central III. Meg kell jegyeznünk, hogy A. H. Layard eredeti rajza páncélozatlan lovasokat ábrázol, a fotón azonban mintha egy pikkelypáncél pikkelyeinek körvonalai látszanának.
- 28 Barnett–Falkner 1962, pls. LXIV–LXV.
- 29 Tadmor 1994, Ann. 17, Stele IB: 21’–43’, Summ. 1: 20–23.
- 30 Ugyanez az arány III. Tukulti-apil-Ésarra domborművein 4,6 százalék Szín-ahhé-eriba domborművein 9,5 százalék, Assur-bán-apli domborművein pedig 5,6 százalék.
- 31 Fuchs–Parpola 2001, 60. (ABL 242).
- 32 Lanfranchi–Parpola 1990, 171. (ABL 466); Lanfranchi–Parpola 1990, 137.
- 33 Fuchs–Parpola 2001, 84. (NL 42).
- 34 Parpola 1987, 110. (NL 16).
- 35 Fales–Postgate 1995, 112. (ADD 698).
- 36 Lanfranchi–Parpola 1990, 64. (ABL 192).
- 37 Saggs 2001, 171–172., ND 2399.
- 38 Saggs 2001, 290–292., ND 2683 (NL 64). A levél szerint az anatóliai Tabal országból hozott zsákmányt két asszír hivatalnokra bízták. Inurta-bélu-uszur: 46 lovat, míg Assur-nászir 33 lovat kapott belőle.
- 39 Parpola 1987, 29. (ABL 198+).
- 40 Parker 1961, ND 2727.
- 41 Parker 1961, ND 2788.
- 42 Parker 1961, ND 2768.
- 43 Fuchs–Parpola 2001, 53. (ABL 165).
- 44 Lanfranchi–Parpola 1990, 169. (ABL 205).
- 45 Lanfranchi–Parpola 1990, 224. (ABL 529).
- 46 Lanfranchi–Parpola 1990, 202. (ABL 310).
- 47 Fuchs–Parpola 2001, 83. (NL 61); Saggs 2001, 141–142., NL 77 (ND 2701).
- 48 Parker 1961, ND 2458.
- 49 Parpola 1987, 241. (ABL 563).
- 50 Lanfranchi–Parpola 1990, 215 (NL 89).
- 51 Saggs 2001, 241–242., ND 2366 (NL 60).
- 52 Fuchs–Parpola 2001, 65. (ABL 226): Ajjárú hónap 7. napján indítja útunk, 68 (ABL 983+): Addaru hónap 20. napján indítja útunk lovait.
- 53 Lanfranchi–Parpola 1990, 152. (ABL 784).
- 54 Fuchs–Parpola 2001, 83. (NL 61).
- 55 Parpola 1987, 22. (CT 53, 136).
- 56 Saggs 2001, 252–253., ND 2404.
- 57 Fales–Postgate 1995, 110. (ADD 700).
- 58 Fales–Postgate 1995, 108. (ADD 991).
- 59 Fales–Postgate 1995, 109. (ADD 708).
- 60 Fales–Postgate 1995, 111. (ADD 701) Kr. e. 677.
- 61 Fales–Postgate 1995, 113. (ADD 988); 114. (ADD 1103); 115. (ADD 1140); 116. (ADD 989); 119. (ADD 678); 120. (ADD 1120); 122. (ADD 696).
- 62 Parker 1961, ND 2619.
- 63 Dalley–Postgate 1984, 98–115.
- 64 Részletes elemzését lásd Dezső 2007.
- 65 Dalley–Postgate 1984, no. 98.
- 66 Dalley–Postgate 1984, no. 103.
- 67 Dalley–Postgate 1984, no. 108A.
- 68 Dalley–Postgate 1984, no. 99.
- 69 Dalley–Postgate 1984, no. 99, §A, Obv. i:1?18, 168, 170?172, 176.
- 70 A *rab urâte*hez lásd Dalley–Postgate 1984, 31–32.
- 71 A *mušarkisāni*hoz lásd Dalley–Postgate 1984, 28–31. egy részletes listával a II. Sarrukín (Kr. e. 721–705) uralkodása idejéből ismert *mušarkisāni*król.
- 72 A szöveg (Obv. i:1) egyértelműen LÚ.GAL.GAL.ME: (*rubūti*)-ként azonosítja őket, azonban Dalley–Postgate 1984, 176. meggyőzően érvel e személyek *mušarkisāni ša pethal qurubte* azonosítása mellett. Ezt az azonosítást két olyan listára alapozza, amelyek mind formára, mind a bennük szereplő nevek tekintetében rendkívüli hasonlóságot mutatnak: ND 2386+2730 (Parker 1961, 22–24, pl. XI) és CTN III, 108 (Dalley–Postgate 1984, no. 108).
- 73 Parker 1961, 22–24. pl. XI.
- 74 Parker 1961, ND 2386+2730, Obv. II:1’–16’.
- 75 Dalley–Postgate 1984, no. 102, iii:30’–30a’: *Nanusu*; iii:31’–31a’: *Ubru-Aššur*.
- 76 Dalley–Postgate 1984, no. 100, 179–181, pl. 27, Rev. iii:3’–13’; Dalley–Postgate 1984, no. 108, Obv. ii:27–43.
- 77 Fuchs–Parpola 2001, 294 (ABL 153).

- 78 Thureau-Dangin 1912, 132–133. sorok.
 79 Thureau-Dangin 1912, 320–321. sorok.
 80 Lie 1929, 26:150; lásd továbbá az Asdód epizódot: 40:256–257.
 81 ND 2401, Saggs 2001, 251–252.
 82 *Κύρου παιδεία* IV. 6, 2.
 83 Hérodotos VII. 40.
 84 Botta–Flandin 1849, pls. 142–143.
 85 Borger 1956, 106, §68, Gottesbrief, 16–17.
 86 Lásd például: Fales–Postgate 1995, 110, 2: *Nabû-šarru-usur* BAD.HAL *qur-ub*.
 87 Fales–Postgate 1995, no. 36 (ADD 1036).
 88 Parpola 1987, 205. (ABL 154).
 89 Fales–Postgate 1992, 150. (ADD 834+), II:15’.
 90 Lanfranchi–Parpola 1990, 95. (CT 53, 172+), 12.
 91 Lanfranchi–Parpola 1990, 217. (ABL 342), 4–5.
 92 Lanfranchi–Parpola 1990, 251. (ABL 567 +).
 93 Saggs 2001, 63–64., ND 2681 (NL 83).
 94 Saggs 2001, 36–38, ND 2729.
 95 Fuchs 1994, Display Inscription, 35–6.
 96 Fuchs 1994, Annales, 75.
 97 Kivétel a Kr. e. 9. századi félgömbös sisak a csúcsos sisakos íjász kíséretében lovagló lándzsás fején.
 98 Lásd például a „Szín-ahhé-eriba új alakulatait” felsoroló szövegeket: Fales–Postgate 1992, 3. (ADD 853, obv. I:6’), 4. (ADD 854, obv. I:1’–rev. II:6’).
 99 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 234, 245, 246, 369–370.
 100 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 66, 68.
 101 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 101–104, 108, 110–111, 121–122, 129.
 102 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 456, 518.
 103 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 94.
 104 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 650.
 105 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, nos. 68, 86, 87.
 106 Dezső–Curtis 1991, 105–126., Dezső 2001, 33–36.
 107 Ninive, Southwest Palace. Layard 1853b, pls. 45–46. Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, no. 313.
 108 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, no. 313.
 109 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, no. 309.
 110 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, no. 282.
 111 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998, no. 384–385.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barnett 1960 Barnett, R. D., *Assyrische Palastreliefs*, Prague, 1960.
 Barnett–Falkner 1962 Barnett, R. D. – Falkner, M., *The Sculptures of Assur-nasir-apli II (883–859 B.C.), Tiglath-pileser III (745–727 B.C.), Esarhaddon (681–669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*, London, 1962.
 Barnett–Bleibtreu–Turner 1998 Barnett, R. D. – Bleibtreu, E. – Turner, G., *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh*, London, 1998.
 Borger 1956 Borger, R., *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien*, AfO Beiheft 9, Graz, 1956.
 Botta–Flandin 1849 Botta, P. E. – Flandin, E., *Monuments de Ninive, vols. I–II*, Paris, 1849.
 Dalley 1985 Dalley, S. M., „Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-Pileser III and Sargon II”: *Iraq* 46 (1985) 31–48.
 Dalley–Postgate 1984 Dalley, S. M. – Postgate, J. N., „New Light on the Composition of Sargon’s Army”: Dalley, S. M. – Postgate, J. N., *Tablets from Fort Shalmaneser*, Cuneiform Texts from Nimrud 3, Oxford, 1984, 27–47.
 Dezső–Curtis 1991 Dezső T. – Curtis, J. E., „Assyrian Iron Helmets from Nimrud, now in the British Museum”: *Iraq* 53 (1991) 105–126.
 Dezső 2006 Dezső T., „The Reconstruction of the Assyrian Army (As depicted on the Assyrian Palace Reliefs, 745–612 B.C.)”: *Acta Archaeologica* 57 (2006) 87–130.
 Dezső 2007 Dezső T., „Reconstruction of the Assyrian Army of Sargon II (721–705 B.C.) based on the Nimrud Horse Lists”, forthcoming: *State Archives of Assyria Bulletin*.
 Fales–Postgate 1992 Fales, F. M. – Postgate, J. N., *Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration*, State Archives of Assyria VII, Helsinki, 1992.
 Fales–Postgate 1995 Fales, F. M. – Postgate, J. N. (szerk.), *Imperial Administrative Records, Part II: Provincial and Military Administration*, State Archives of Assyria XI, Helsinki, 1995.
 Fuchs 1994 Fuchs, A., *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, Göttingen, 1994.
 Fuchs–Parpola 2001 Fuchs, A. – Parpola, S., *The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the eastern Provinces*, State Archives of Assyria XV, Helsinki, 2001.
 Grayson 1991 Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114–859 B.C.)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 2, Toronto–Buffalo–London, 1991.
 Grayson 1996 Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858–745 B.C.)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 3, Toronto, 1996.
 Lanfranchi–Parpola 1990 Lanfranchi, G. B. – Parpola, S. (szerk.), *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*, State Archives of Assyria V, Helsinki, 1990.
 Layard 1853 Layard, A. H., *A Second Series of the Monuments of Nineveh including Bas-Reliefs from the Palace of Sennacherib and Bronzes from the Ruins of Nimroud*, London, 1853.
 Lie 1929 Lie, A. G., *The Inscriptions of Sargon II, King of Assyria, Part I: The Annals*, Paris, 1929.
 Mayer 1995 Mayer, W., *Politik und Kriegskunst der Assyrer*, Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens 9, Münster, 1995.
 Meuszyński 1981 Meuszyński, J., *Die Rekonstruktion der Reliefdarstellungen und ihrer Anordnung im Nordwestpalast von Kalhu (Nimrud)*, Baghdader Forschungen 2, Mainz, 1981.
 Noble 1990 Noble, D., „Assyrian Chariotry and Cavalry”: *State Archives of Assyria Bulletin* 4/1 (1990) 61–68.
 Parker 1961 Parker, B., „Administrative Tablets from the North-West Palace, Nimrud”: *Iraq* 23 (1961) 15–66.
 Parpola 1987 Parpola, S., *The Correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West*, State Archives of Assyria I, Helsinki, 1987.
 Rittig 1994 Rittig, D., „Zum Ursprung des Raupenhelmes”: Calmeyer, P. – Hecker, K. – Jakob-Rost, L. – Walker, C. B. F. (szerk.), *Beiträge zur Altorientalischen Archäologie und Altertumskunde. Festschrift für Barthel Hrouda zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden, 1994, 247–254.
 Saggs 2001 Saggs, H. W. F., *The Nimrud Letters, 1952*, Cuneiform Texts from Nimrud 5, London, 2001.
 Tadmor 1994 Tadmor, H., *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, King of Assyria. Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary*, Publications of the Israel Academy of Sciences and Humanities, Section of Humanities, Fontes ad Res Judaicas Spectantes, Jerusalem, 1994.
 Thureau-Dangin 1912 Thureau-Dangin, F., *Une relation de la huitième campagne de Sargon*, Textes cunéiformes du Louvre 3, Paris, 1912.
 Yadin 1963 Yadin, Y., *The Art of Warfare in Biblical Lands*, London, 1963.